

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТА ОСНОВНІ ДОСЯГНЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРОСВІТНИЦТВА

ПОНОМАРЕНКО Тетяна Олександрівна - завідувач науково-видавничого відділу комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, кандидат філософських наук

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8595-8044>

e-mail: kravchenko.t.o@gmail.com

УДК 14(4)''16/17''

DOI 10.32782/EP.2023.2.33

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів учених різних часів, надано характеристику філософії епохи просвітництва. Акцентовано увагу на тому, що однією з ключових ознак Просвітництва було прагнення його представників до перетворення всіх суспільних зв'язків на основі розуму, «вічної справедливості», рівності та інших принципів, що, на їх погляд, випливають з самої природи, та з невід'ємних «природних прав» людини.

Ключові слова: філософія, Просвітництво, філософи, знання, освіта.

Постановка проблеми

В умовах сьогодення, коли Україна переживає період глибоких трансформацій багатьох сфер життєдіяльності суспільства в умовах воєнного стану, важливим є осмислення з філософської точки зору глибинного змісту ідей демократії, лібералізму, міжнародної співпраці.

На підставі подібного усвідомлення можливо сформувати таку нормативно-правову базу, такі принципи діяльності ключових державних інституцій, які гарантуватимуть дотримання прав людини та втілюватимуть у сучасному розумінні та в українському контексті ті високі ідеї та чинники, які просували провідні діячі епохи Просвітництва. Як зазначають сучасні фундатори вітчизняної правової думки О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, історія всього людства показує, наскільки сильним може бути вплив як одного, так і іншого чинника, але прискорення

їх динаміки призводить і до динамічності образу людини, що ними формується [1, с. 93].

Стан дослідження проблеми

Епоха Просвітництва неодноразово ставала предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: В. С. Бліхар, О. С. Волярська, Н. В. Гайворонюк, О. М. Горенко, В. І. Гусєв, В. П. Кіпень, О. Б. Киричок, О. М. Кривуля, Л. Й. Літвінчук, В. В. Левкулич, Н. П. Муранова, В. І. Сацик, В. Ю. Свищо, Г. Філіпчук, М. М. Цимбалюк, Б. Б. Шандра та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, справедливим буде зауважити, що значні досягнення філософії просвітництва обумовлюють актуальність відповідної проблематики.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб виокремити ключові риси та досягнення філософії Просвітництва. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: узагальнити наукові думки щодо сутності філософії Просвітництва; виокремити її ключові риси та досягнення.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в роботі дістали подальшого опрацювання характерні риси та досягнення філософії Просвітництва.

Виклад основного матеріалу

Сучасна українська наука та освіта в умовах багатоманітності, суперечливості базових начал, що характерні для філософії постмодерну чи постсучасності, потребують наразі високих ціннісних орієнтирів. Подібні установки можливо знаходити і у погледах видатних представників філософії Просвітництва.

В даному контексті В. Зарва цілком слушно відзначила, що просвітництво – це історичний феномен світової культури. Епоха Просвітництва завершила перехід до нового типу культури, де стали каноном розум, знання, свобода, рівність, обов'язок [2].

Для більш глибокого розуміння думки дослідника варто наголосити на тому, епоха Просвітництва прийшла на зміну культурі Середньовіччя з характерним йому гіпертрофованим розумінням ролі релігії у суспільному житті, яке супроводжувалося домінуванням ставлення до людини як до гріховної, меншовартісної істоти порівняно із Богом. Покликанням же самого процесу пізнання виступало доказування існування Бога.

Власне термін «просвітництво» набирає статусу незалежної лексичної одиниці тільки у XVIII столітті. Вперше його вжили Ф. Вольтер, Й. Гердер, але остаточно він закріпився після виходу у 1784 році статті І. Канта «Що таке Просвітництво?». Кантовське визначення Просвітництва, як «виходу людини із стану власного неповноліття» через «можливість користуватися власним розумом» розкриває його основний принцип – надання розуму статусу найвищої інстанції у рішенні всіх людських проблем [3].

У той же час, на наше глибоке переконання, у часи Просвітництва мало місце перебудова концепції вищого мислення з пізнання сутності Божественного одкровення на ініціативний, творчий, багатогранний процес, не обмежений формальними рамками.

Іммануїл Кант вважає, що «Просвітництво – це вихід людини зі стану свого неповноліття, де вона перебуває зі своєї вини». Це не є браком розуму як такого, швидше відсутністю рішучості і мужності користатись ним без керівництва з боку когось ін-

шого. Вимога цієї доби – звільнити розум від опіки з боку феодальної влади та феодальної за своєю суттю церкви, тобто мала антирелігійне спрямування й антицерковний пафос [4].

Аналізуючи запропоновану позицію, ми вважаємо, що дослідник доволі односторонньо розглядає антирелігійну спрямованість філософії Просвітництва. Адже ідеологи даного періоду в переважній більшості не виступали проти церкви як інституції, а акцентували увагу в своїх ідеях на мисленні, творчості, мистецтві, торкаючись більше самого характеру, внутрішньої сутності суспільних відносин, сформованих у даний період.

У XVIII ст. ідея Просвітництва об'єднала навколо себе багато провідних інтелектуалів того часу. Адже наукове знання, яке у попередні століття було обмежене вузьким колом науковців, стало значно поширеним. У 1751-1780 рр. друком вийшла знаменита енциклопедія Нового часу, що мала назву «Енциклопедія, або тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел». До видання енциклопедії долучилися провідні філософи й учені, такі як Вольтер, Кондиль'як, Жан-Жак Руссо, Дені Дідро, Жан Д'Аламбер, Жюльєн Ліметрі, Клод Гельвецій, Шарль Монтеск'є, Поль Гольбах[2].

Сутність науки також зазнала певних змін. Наука Просвітництва була спрямована не лише на обґрунтування ідей божественного творення та божественного одкровення, але й повернулася до проблематики особистості, її внутрішнього світу, пізнання навколишнього світу, які розглядалися ще філософами античності.

Також зазнав змін внутрішній зміст категорії «мистецтво». У мистецтві знову почали утверджуватися принципи гармонійності сфер людського життя, краси як внутрішнього світу, так і зовнішності людини.

Філософія французького Просвітництва визначається радикальністю, антиклерикальною спрямованістю політичних, правових та інших ідей. Мислителі тієї доби поставили завдання звільнити людський розум від догм католицької ортодоксії, від фанатичних релігійних забобів. Феодально-клерикальним догмам і релігійному фанатизму офіційної церкви французькі просві-

тителі протиставили концепцію «природної релігії», що не суперечить людській природі і містить загальні для всього людства принципи моральності [5, с.74].

Погоджуючись в цілому з даним твердженням, ми водночас хотіли б його розширити з огляду на попередньо висвітлені нами положення. Дійсно, філософію Просвітництва можна вважати більше антиклерикальною, аніж антирелігійною, адже філософи цього часу не заперечували внутрішній зміст релігії, морального вияву релігійних норм, а виступали більше за обмеження соціально-політичного впливу церкви як інституції. Філософи Просвітництва почали просувати ідеї про те, що церкві як інституції теж можуть бути властиві ті ж самі проблеми та негативні чинники, що спостерігаються у суспільстві взагалом. Водночас акцентувалася увага на морально-етичному вимірі розуміння релігії.

Діячі просвітництва ставили під сумнів необхідність окремих ритуалів та напрямків діяльності церкви. Релігійну догматику Кант характеризує як сферу «не тільки найбільш шкідливого, але і найбільш ганебного». Необхідність просвітництва людства вбачає у зміні способу мислення. Підсумовуючи, Кант упевнено зазначає, що людству треба надати свободу публічно користуватись своїм розумом і це дасть «просвітництво людям» – і стверджує: «Ми живемо в століття Просвітництва» [6, с.5]. Так, у філософську думку почало закладатися принципово нове розуміння сутності свободи через призму науки та мистецтва. По суті ми можемо в цьому аспекті говорити про зародження наукової творчості або про її відродження з часів античності.

Не можна не відмітити, що просвітництво проголосило діяльнісну природу людини. Освіта співвідноситься з пізнавальною діяльністю як з процесом, так і знанням. Результатом такої діяльності є знання, уміння, навички, а також моральна сформованість людини, здатність щодо художнього сприйняття дійсності[7].

Важливо відмітити в контексті даної позиції, що у часи Просвітництва освіта стала висвітлюватися як основне джерело отримання знань. При цьому велика роль відво-

дилася і самоосвіті, самостійному науковому пізнанню та творчості. Діяльнісний підхід сприяв утвердженню і демократичних принципів, адже за такого підходу не стан, земельний наділ, а сама лише діяльність людини визначала її роль у суспільстві.

В. П. Козловський вказував, що антропологічні ідеї Просвітництва відкрили шлях економістам-класикам для дослідження таємниці суспільного багатства чи, за визначенням А. Сміта, добробуту народів. Зазвичай вважається, що саме він започаткував модель Homo oeconomicus. Це, зрештою, дало можливість економістам-класикам відмовитися від розгляду багатства як простого накопичення матеріальних статків і переорієнтувати свою методологію на аналіз тієї суб'єктивної сили, що це багатство продукує [8]. По суті можна говорити про зародження усвідомлення ринкових відносин та категорії «ринку» як середовища реалізації економічного потенціалу людини в рівних умовах.

Тож, на основі проаналізованих позицій слід відзначити, що філософія Просвітництва була впливовим рухом у Європі та Америці у XVIII столітті, яка пропагувала розумний, науковий та критичний підхід до світу. Основні досягнення філософії Просвітництва можна узагальнити таким чином:

1. Розвиток науки та техніки, адже просвітники вважали, що знання та розуміння природи можуть допомогти людям досягти щастя та благополуччя. Вони підтримували розвиток науки, технологій та промисловості, які допомагають покращити якість життя людей.

2. Розумова свобода та права людини. Просвітники вірили, що кожна людина має право на свободу думки, відчуттів та дій. Вони боролися проти цензури, деспотизму та будь-яких форм утискування свободи.

3. Просвітники підтримували розвиток гуманітарних наук, таких як філософія, історія, література та мистецтво. Вони вважали, що ці науки можуть допомогти людям розуміти світ та покращувати своє життя.

4. Соціальна та політична реформа. Просвітники прагнули до соціальної та політичної реформи, що мали на меті покращення умов життя та прав людини. Вони

вірили, що демократія, рівність перед законом та соціальна справедливість можуть допомогти створити кращий світ для всіх.

5. За часів Просвітництва науковці вірили в необхідність критичного мислення та здатності до самокритики. Вони вважали, що критичний підхід до знання, розуміння необхідності ділитися знаннями допоможуть розвивати науку, знайти нові рішення для проблем суспільства та покращити якість життя людей.

6. Секулярне світоглядіння, адже просвітники були переконані, що релігія не повинна впливати на політичні та наукові питання, оскільки це може спричинити догматичність та обмеження в розвитку знань. Вони підтримували ідею секулярного світу, де релігія та держава мають бути розділені.

7. Просвітники вірили в те, що людство має однакове походження та має бути толерантним до різних культур та рас. Вони підтримували ідею взаємоповаги та співіснування різних культур у рамках світової спільноти.

Висновки

Таким чином, однією з ключових ознак Просвітництва було прагнення його представників до перетворення всіх суспільних зв'язків на основі розуму, «вічної справедливості», рівності та інших принципів, що, на їх погляд, випливають з самої природи, та з невід'ємних «природних прав» людини. Основною дієвою силою історичного прогресу і передумовою панування розуму просвітники вбачали поширення передових ідей, знань, а також покращення морального стану суспільства. Вони прагнули звільнити розум людей та сприяти їх політичному просвітленню та волі думки. Просвітники вірять у людину, її розум і високу призначеність. У цьому вони продовжували гуманістичні традиції епохи Відродження.

Усі ці досягнення філософії Просвітництва, як вбачається мали великий вплив на розвиток науки, культури, соціальних та політичних структур у багатьох країнах світу. Вони також надихали багатьох людей

до здобуття знань та розвитку у своїх галузях, що в свою чергу допомагає створювати більш розвинене та справедливе суспільство.

Наголошуємо на необхідності подальшого наукового осмислення ідей Просвітництва через призму реалій сучасного українського суспільства, філософському осмисленні їх внутрішнього змісту задля янайширшого усвідомлення тих універсальних положень, що можуть мати значний вплив на розбудову українського суспільства.

Література

1. Бандурка О. М., Литвинов О.М. Соціокультурні процеси та їх місце у кримінологічному дискурсі. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 92-99.
2. Зарва В. Просвітництво: тлумачення, витоки, сутність. *Слово і Час*. 2009. № 4. С. 42-52.
3. Мельник О. П. Філософсько-педагогічні аспекти феномену Просвітництва. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2011. Вип.6. С. 325-331.
4. Мокієнко Д. О. Філософія епохи просвітництва // Перспективи розвитку сучасної науки : матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 4-5 груд. 2015 р.). Харків, 2015. Ч. 2. С. 134-135.
5. Бліхар В.С., Цимбалюк М.М., Гайворонюк Н.В., Левкулич В.В., Шандра Б.Б., Свищо В.Ю. Філософія: підручник. 2-ге вид., перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
6. Кант І. Відповідь на питання: що таке Просвітництво. URL: http://kdpu.edu.ua/download/kaf_philosoph/Dzherela/NKF/i.kant.pdf.
7. Муранова Н. П., Волярська О. С., Літвінчук Л. Й. Ідеї філософії Просвітництва в українському освітньому контексті: монографія. Київ : ТОВ «НВФ «Славутич-Дельфін», 2020. 154 с.
8. Козловський В. П. Ното оeconomicus як просвітницький проект: деякі риси антропології модерну. *Наукові записки*. 2006. Т. 50. С. 12-18.

АНОТАЦІЯ

Аргументовано, що однією з ключових ознак Просвітництва було прагнення його представників до перетворення всіх суспільних зв'язків на основі розуму, «вічної справедливості», рівності та інших принципів, що, на їх погляд, випливають з самої природи, та з невід'ємних «природних прав» людини. Основною дієвою силою історичного прогресу і передумовою панування розуму просвітники вбачали поширення передових ідей, знань, а також покращення морального стану суспільства. Вони прагнули звільнити розум людей та сприяти їх політичному просвітленню та волі думки. Просвітники вірять у людину, її розум і високу призначеність. У цьому вони продовжували гуманістичні традиції епохи Відродження.

Відзначено, що філософія Просвітництва була впливовим рухом у Європі та Америці у XVIII столітті, яка пропагувала розумний, науковий та критичний підхід до світу. Наголошено, що основні досягнення філософії Просвітництва можна узагальнити таким чином: 1) розвиток науки та техніки, адже просвітники вважали, що знання та розуміння природи можуть допомогти людям досягти щастя та благополуччя. Вони підтримували розвиток науки, технологій та промисловості, які допомагають покращити якість життя людей; 2) розумова свобода та права людини. Просвітники вірили, що кожна людина має

право на свободу думки, відчуттів та дій. Вони боролися проти цензури, деспотизму та будь-яких форм утискування свободи; 3) просвітники підтримували розвиток гуманітарних наук, таких як філософія, історія, література та мистецтво. Вони вважали, що ці науки можуть допомогти людям розуміти світ та покращувати своє життя; 4) соціальна та політична реформа. Просвітники прагнули до соціальної та політичної реформи, що мали на меті покращення умов життя та прав людини. Вони вірили, що демократія, рівність перед законом та соціальна справедливість можуть допомогти створити кращий світ для всіх; 5) за часів Просвітництва науковці вірили в необхідність критичного мислення та здатності до самокритики. Вони вважали, що критичний підхід до знання, розуміння необхідності ділитися знаннями допоможуть розвивати науку, знайти нові рішення для проблем суспільства та покращити якість життя людей.

Узагальнено, що усі ці досягнення філософії Просвітництва, як вбачається мали великий вплив на розвиток науки, культури, соціальних та політичних структур у багатьох країнах світу. Вони також надихали багатьох людей до здобуття знань та розвитку у своїх галузях, що в свою чергу допомагає створювати більш розвинене та справедливе суспільство.

Ключові слова: філософія, Просвітництво, філософи, знання, освіта.